

Grammatiske grundbegreber

Susanne Annikki Kristensen

Grammatiske grundbegreber

Sætningen, ordet og sproget

2. udgave

SYDDANSK UNIVERSITETSFORLAG 2016

*University of Southern Denmark Studies in
Scandinavian Languages and Literatures vol. 130*

© Forfatteren og Syddansk Universitetsforlag 2011, 2014, 2016
2. udgave, 1. oplag
Sat og trykt af Specialtrykkeriet Viborg
efter principlayout af Klaus Bjerager, DesignCo
Omslag af Klaus Bjerager, DesignCo
ISBN 978-87-7674-927-9

Tekstuddrag fra *Mænd der hader kvinder* gengives
med venlig tilladelse fra Forlaget Modtryk.

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller
anden mangfoldiggørelse af denne bog
er kun tilladt med forlagets tilladelse eller
ifølge overenskomst med Copydan

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M

www.universitypress.dk

Indhold

Forord til 2. udgave (2016)	9
Forord til 1. udgave (2011)	11
Introduktion	13
Hvad er sprog?	15
Definition af begrebet sprog	15
Sprog er produceret med henblik på kommunikation	15
Sprog er produceret af mennesker	16
Sprog er strukturer, hvis produkt er en konstruktion af lyde med indhold	17
Sprog produceres i en situation	18
Hvad er så grammatik?	18
Andre synspunkter	18
Sætningen og dens konstituent	23
Amputerede sætninger	25
Konstituenttyperne	27
Subjekt	28
Foreløbigt subjekt	30
Verbal	32
Objekt	42
Foreløbigt objekt	44
Indirekte objekt	46
Subjektsprædikativ	47
Objektsprædikativ	52
Adverbial	53
Konjunkional	57
Syntaktiske modeller	62
Definitionskriterier	64
Andre synspunkter	66
Øvelser i syntaktisk annotation	72
Helsætningen og ledsætningen	73
Ledsætningen	75
Finitte ledsætninger	75
Nominale finitte ledsætninger	75
Adverbielle finitte ledsætninger	76
Relative ledsætninger	77
Infinitte ledsætninger	78
At-infinitiv	79

Præsens participium	82
Akkusativ med infinitiv	83
Andre synspunkter	84
Øvelser i syntaktisk annotation	88
Sætningskemaet	89
Hovedsætningskemaet	89
Konstituenternes placering i hovedsætningskemaet	90
Fundamentet	91
v-pladsen	93
s-pladsen	94
a-pladsen	95
V-pladsen	97
S-pladsen	98
A-pladsen	100
Flere pladser i hovedsætningskemaet	101
Konjunktionalspladsen	101
Ekstraposition	102
Diskurspladserne	103
Hovedsætningskemaets udfyldelse	104
Permutationsprøven	104
A-pladsen eller a-pladsen	105
Bisætningskemaet	107
Infinitskemaet	109
Sætningskemaernes anvendelse	112
Helsætninger med bisætningsrækkefølge	113
Ledsætninger med hovedsætningsrækkefølge	114
Særlige konstruktioner	114
Sætningskløvninger	114
Sætningsknuder	116
Opsplittede sætninger	117
Andre synspunkter	118
Øvelser i formal analyse vha. sætningskemaerne	128
Frasen og dens komponenter	129
Nominalfrasen	133
Adverbialfrasen	142
Verbalfrasen	147
Den efterstillede subfrase	159
Den foranstillede subfrase	164
Andre synspunkter	169
Øvelser i frasebeskrivelser	175

Ordklasserne	177
Substantiver	177
Pronominer	183
Artikler	199
Adjektiver	201
Numeralier	207
Verber	209
Præpositioner/postpositioner	217
Adverbier	218
Konjunktioner	221
Interjektioner	222
Andre synspunkter	223
Øvelser i ordklassebeskrivelser	225
Ordets form	227
Morfologi	227
Rødder	228
Derivativer	228
nomen agentis	232
verb > nomn	233
verb > adjv	233
nomn > adjv	234
nomn > verb	234
adjv > nomn	234
adjv > verb	234
adjv > advb	235
numl > nomn	235
nomn > nomn	236
adjv > adjv	236
Fleksiver	236
De nominale fleksivkategorier	237
De verbale fleksivkategorier	243
Komposita	245
Fusion	246
Morfematisk notationsform	247
Morfematisk beskrivelse	248
Andre synspunkter	249
Øvelser i morfologiske beskrivelser	252
Litteratur	253

Appendiks 1: Grammatiske termer på latin og dansk	257
Appendiks 2: Forkortelser og analysesymboler	259
Appendiks 3: Frasetypernes mulige komponenter	261
Appendiks 4: Løsninger på øvelser	265
Opgave 1 (kapitel 2)	265
Opgave 2 (kapitel 3)	267
Opgave 3 (kapitel 4)	271
Opgave 4 (kapitel 5)	275
Opgave 5 (kapitel 6)	283
Opgave 6 (kapitel 7)	285
Stikordsregister	291

Forord til 2. udgave (2016)

Denne 2. udgave af bogen *Grammatiske grundbegreber. Sætningen, ordet og sproget* rummer en del ændringer i forhold til 1. udgaven. For det første er 1. udgavens kapitel 3 om sætningsskemaet blevet delt op i to kapitler, således at behandlingen af helsætningen og ledsætningen holdes adskilt fra behandlingen af hovedsætningen og bisætningen. Denne adskillelse sker for at slå fast, at en helsætning og en hovedsætning ikke er det samme, ligesom en ledsætning og en bisætning heller ikke er det. Helsætninger og ledsætninger er et spørgsmål om struktur og ledforekomster, mens hovedsætning og bisætning er et spørgsmål om leddenes rækkefølge. Det har været vigtigt for mig at lave dette skel, fordi jeg til stadighed oplever, at nogle læsere har svært ved at adskille fx helsætninger og hovedsætninger. I kapitel 3, der nu behandler helsætninger og ledsætninger, indføres endvidere betragtninger om finitte og infinitte ledsætninger, der har været et af mine interesseområder i 2015. Disse betragtninger medfører, at der i kapitel 4 om sætningsskemaerne nu præsenteres tre skemaer mod to i 1. udgaven. Det ekstra skema bruges til at beskrive infinitte ledsætninger, der påfaldende minder om de finitte ledsætninger – den afgørende forskel er forekomsten af et finit verbum eller manglen på samme.

Også 2. udgavens behandling af fraserne har undergået revision – det drejer sig her især om en præcisering af de underordnede frasers komponentforekomster og deres placering i forhold til den overordnede frase. Revisionen af fraserne sker, fordi jeg opdagede, at nogle læsere havde svært ved at genkende de underordnede fraser, især når disse var foranstillet i forhold til den overordnede frases habitat. Dette er forhåbentlig blevet mere klart i 2. udgaven.

I 2. udgaven udbygges endvidere beskrivelsen af dansk morfologi – det er især behandlingen af derivativerne (afledningerne), som udbygges væsentligt, idet nogle læsere har haft svært ved at adskille rødder fra derivativer. Denne distinktion har jeg nu forsøgt at gøre mere tydelig.

August 2016
Susanne Annikki Kristensen

Forord til 1. udgave (2011)

I 2005 skrev jeg et undervisningsmateriale til brug for undervisningen i grammatik ved Aalborg Universitets Danskuddannelse, og ved den lejlighed opfordrede de studerende mig til at udgive materialet som en "rigtig" bog. Derfor har jeg i de forløbne år arbejdet på at udvide det oprindelige materiale, idet jeg har inkorporeret mine nyeste forskningsresultater i frasernes beskrivelse, i brugen af sætningskemaet og i de sprogtypologiske betragtninger. Det færdige manuskript er således blevet noget mere omfattende end det oprindelige. Manuskriptet har vist sig særdeles anvendeligt i undervisningen, idet jeg løbende har indarbejdet de studerendes eksempler og positive kritik i manuskriptet.

Jeg har efterfølgende været så heldigt stillet, at flere sagkyndige har vist interesse for manuskriptet, og jeg skylder disse personer en overordentlig stor tak for deres gennemlæsning og gode kritikpunkter til manuskriptet:

Først og fremmest vil jeg takke Syddansk Universitetsforlag, og især Hans Basbøll, Syddansk Universitet, for hans utrættelige lektørarbejde. Hans Basbøll har kommenteret både det oprindelige materiale og det efterfølgende udvidede manuskript, og hans store indsigt i bl.a. fonetiske og morfologiske forhold har i væsentlig grad højnet kvaliteten af det endelige manuskript.

Henrik Jørgensen, Aarhus Universitet, har siden kommenteret manuskriptet; hans indsigt i de danske bøjningsforhold har været til særlig stor inspiration og efterlevelse. Også Jørgen Bang, Syddansk Universitet, har bidraget væsentligt til manuskriptets kvalitetshøjelse; hans indflydelse kan især ses på eksempelmaterialet.

Jeg vil desuden takke Hans Götzsche, Aalborg Universitet, for vores mangeårige samarbejde udi teoridannelser. Også Hans Götzsche har bidraget væsentlig til manuskriptet; hans fokusområde har især været teoridannelsen og detaljeanalyser.

Anne-Lise Hansen har stor viden om voksenpædagogik og undervisning i dansk som andetsprog. Hendes kommentarer og pædagogiske betragtninger har således haft stor indflydelse på fremstillingen i manuskriptet.

Sidst men ikke mindst vil jeg takke Kim Vilstrup, som har bidraget med lidt af det hele. Kim Vilstrups viden om grammatikundervisning i gymnasiet og deraf følgende praktiske tilgang til de teoretiske problemstillinger har medført mange diskussioner gennem tiden, og disse diskussioner afspejler sig i nogen grad i manuskriptet. Desuden har han indtil flere gange læst korrektur på manuskriptet.

Hvad der måtte være tilbage at kritisere ved min bog, står derfor alene for min regning.

April 2011
Susanne Annikki Kristensen

Introduktion

Man kan spørge sig selv om, hvorfor det er nødvendigt for en dansker at studere dansk grammatik – det går jo fint med at kommunikere på modersmålet, og kommasætning, som af en eller anden grund dominerer debatten om dansk grammatik, er ikke så svær en disciplin endda. Grammatisk analyse handler dog kun i ringe grad om at sætte kommaer, men man skal kunne grammatik for at kunne sætte kommaer. En modersmålstalende tænker ofte ikke på formen for kommunikationen (dvs. bl.a. grammatik), men snarere på indholdet af (dvs. semantik) eller budskabet for (dvs. pragmatik) kommunikationen. I den sproglige form er det dog muligt at aflæse langt mere om fx afsenderens hensigt med kommunikationen, end man lige skulle tro; nedsættende tale eller forsøg på manipulation kan bl.a. ses ved måden, hvorpå en sætning er bygget op.

Der er altså gode grunde til at tilegne sig grammatisk indsigt: Den grammatisk kyndige er en mere bevidst sprogbruger og dermed en bedre læser og en bedre kommunikator, idet den grammatisk kyndige er bedre til at udtrykke sig klart og forståeligt til flere forskellige typer af sprogbrugere.

Denne bog beskæftiger sig med syntaks og morfologi. *Syntaks* er læren om sætningers indre struktur, og *morfologi* er læren om orddannelse og bøjning, dvs. læren om ords indre struktur. Morfologi vedrører ordenes former, mens syntaks vedrører ordenes funktion i sætningen. Bogen præsenterer dels visse af de traditionelle synspunkter på grammatik, dels aspekter af forfatterens forskning i komplekse konstituentter (dvs. sætningsled, der består af mere end ét ord) og infinitte ledsætninger.

Bogen er som sådan et udtryk for den nyere forskning inden for emnet. Den grammatik, som bogen præsenterer, er funderet i den såkaldte *Formative grammatik*, der er en formel teoretisk retning, som hovedsageligt bedrives ved Aalborg Universitet. Derfor vil man ikke nødvendigvis kunne tage en hvilken som helst anden grammatikbog og finde de samme termer, som bruges i denne grammatikbog. Mange danske grammatikbøger beskæftiger sig primært med morfologi, mens denne grammatik hovedsageligt beskæftiger sig med syntaks, idet der tages højde for, at ord og ordklasser bruges til noget i syntaksen. På den måde bliver syntaksen omdrejningspunktet for beskrivelsen af fx ordklasserne og morfologien, og derfor vil der være visse steder, hvor denne grammatik afviger fra traditionelle beskrivelser.

I slutningen af hvert kapitel bruges afsnittet *Andre synspunkter* til at behandle teoretiske emner og andre perspektiver på det teoretiske apparat, som er blevet behandlet i det pågældende kapitel. Det er således ikke nødvendigt at læse dette afsnit for at forstå de grundlæggende termer, som bliver behandlet i bogen, men afsnittet er snarere henvendt til den særligt interesserede, som ønsker at erfare, at grammatik ikke blot er grammatik men afspejler den sprogteori, som ligger bag beskrivelsen.

I bogen anvendes latinske betegnelser for de grammatiske termer, og det vil være en fordel at lære disse betegnelser, idet det meste af den øvrige fagvidenskabelige

litteratur om grammatik også bruger latinske betegnelser; hvis man ønsker at læse og lære mere om grammatik, skal man under alle omstændigheder tilegne sig de latinske betegnelser. I *Appendiks 1* findes en oversigt og en begrebsoversættelse mellem de latinske betegnelser og de danske. I *Appendiks 2* findes desuden en oversigt over bogens forkortelser og analysesymboler, og i *Appendiks 3* findes en oversigt over de forskellige frasetyperes komponenter (jf. kapitel 4). I tilknytning til kapitel 2-7 er der en række *opgaver*, som kan bruges til at øve de grammatiske termer, og i *Appendiks 4* findes løsningerne på opgaverne samt kommentarer hertil.

Kapitel 1

Hvad er sprog?

“Sproget – mennesketalen – er en uudtømmelig rigdom af mangfoldige værdier. Sproget er uadskillelig knyttet til mennesket og følger ham i al hans færd. Sproget er det redskab hvormed mennesket former tanker og følelser, stemning, stræben, vilje og handling, det redskab hvormed han paavirker og paavirkes, menneskesamfundets sidste og dybeste forudsætning.”

(Louis Hjelmslev 1943 (1993): 5)

Definition af begrebet sprog

§ 1 Så smukt er begrebet *sprog* blevet beskrevet af en af Danmarks store (og for længst afdøde) lingvister; smukt, men ikke nødvendigvis synderlig klart. Der er snare tale om en beskrivelse af menneskets forhold til eller følelser for sprog. En egentlig definition af begrebet sprog må rumme en anelse mere teknik. Adskillige grammatikere har gennem tiden foreslået forskellige definitioner af begrebet sprog, og denne grammatik vil da heller ikke holde sig tilbage:

Sprog er strukturer, hvis produkt er en konstruktion af lyde eller skrift med indhold, produceret af mennesker med henblik på kommunikation i en situation.

Sprog er produceret med henblik på kommunikation

§ 2 Vi begynder midt i definitionen: *Sprog er produceret med henblik på kommunikation*. Sprog er kommunikation, men ikke al kommunikation er sproglig, tænk blot på vejskilte, piktogrammer osv. For at man kan tale om kommunikation, skal der forekomme både en afsender, en modtager og en meddelelse. Afsenderen skal producere nogle lyde, som modtageren via sin fortolkning (dvs. via sine mentale billeder af det sagte) skal kunne genkende som sproglige lyde – dvs. lyde, som betyder noget sprogligt set – et nys er måske nok en lyd, men ikke en sproglig lyd.¹ Hvis én af kommunikationens størrelser ikke forekommer, er der ikke tale om kommunikation (og følgelig heller ikke om sprog). Det skal dog siges, at en afsender kan have sig selv som modtager ved “at tale med sig selv”.

1 Her må man endelig ikke glemme, at skriftsprog i de fleste vestlige kulturer er et forsøg på at lave en transkription af det talte sprog; skrift er således en grafisk gengivelse af sproglyde, fordi de moderne alfabetskrifter i stor udstrækning (men ikke fuldstændigt) er konstrueret sådan, at bogstaverne svarer til en sproglyd. Når det er de sproglige lyde, der her bliver behandlet, er det altså ikke et udtryk for underkendelse af skrift som sprog, men skrift er blot sekundær i forhold til tale.

Sprog er produceret af mennesker

§ 3 Både afsenderen og modtageren skal være mennesker, hvis der skal være tale om sprog, mens fx dyr er udelukket fra det gode selskab. I folkemunde taler man om dyresprog som fx hundesprog, delfinsprog, bisprog osv. Hvis begrebet sprog kommer til også at omfatte kommunikation mellem dyr (eller for den sags skyld mellem dyr og mennesker), risikerer det at blive udvandet og dermed at miste sin betydning. Der er næppe tvivl om, at både de højerestående og de laverestående dyrearter kommunikerer med deres artsfæller – bier kommunikerer gennem dans, men deres kommunikation er ikke sproglig. Det er ikke det samme som at sige, at fx biers kommunikation ikke kan være kompleks eller “informativ”. Bier gør brug af et komplekst signalsprog til angivelse af en fødekildes placering, der indbefatter oplysninger om såvel retning, afstand, duft og muligvis også fødens kvalitet – sidstnævnte er dog omdiskuteret (Michelsen 1992: 24). Kommunikationen foregår gennem to typer af danse – den såkaldte runddans (ved kortere afstande til fødekilden) og svansedansen (ved længere afstande), hvor den kommunikerende bi svanser ved at vrikke bagkroppen fra side til side, samtidig med at den producerer lyde ved at svirre med vingerne. Jo hurtigere svansedansen foregår, des kortere afstand er der til fødekilden.² Selvom biernes dansekommunikation kan betragtes som kompleks, vil lingvister dog ikke gå så langt som til at betragte det som sprog – bier har ingen sprogevnne, fordi “bisprog” og andre “dyresprog” mangler kreativitet.

Lingvister påpeger, at det såkaldte *kreative aspekt* er et væsentligt karakteristikum ved sprog (dvs. “menneskesprog”). Sprogs kreative aspekt sikrer, at mennesker kan producere konstruktioner, som intet menneske tidligere har produceret. Mennesker er ikke papegøjer, som kan lære at sige et relativt begrænset antal sætninger (uden dog at forstå noget af det sagte) – mennesket har under de rette betingelser mulighed for at tilegne sig et modersmål, dvs. et relativt stort vokabular (= ordforråd) samt modersmålets grammatik, der angiver mulighederne for at kombinere vokabularets enkelte dele. Når en sprogbruger har tilegnet sig (dele af) sit modersmåls vokabular og modersmålets grammatik, er det muligt frit (men dog inden for grammatikkens rammer) at kombinere ord til helt nye og hidtil uhørte konstruktioner. Sprogs kreative aspekt dækker altså over det fænomen, at det er muligt at kombinere sprogets enkeltdele til nye helheder.

I modsætning hertil er (formodentlig alle) dyresprog *signalsprog*, der mangler kreativitet. Ved signalsprog er der tale om, at en bevægelse eller en lyd udgør hele meddelelsen. En lyd (fx et angstskrig) kan ikke deles op i mindre dele, der kan kombineres på nye måder med henblik på at producere nye meddelelser – en lyd er en lyd (!), og lyden udgør en hel meddelelse. En bi, der vil kommunikere afstanden til en fødekilde, kan heller ikke pludselig begynde at bruge nye danseteknikker end svansningen eller

2 Skulle bikommunikation have fanget nogens særlige interesse, kan der henvises til Karl von Frischs bog fra 1965: *Tanzsprache und Orientierung der Bienen*. Springer Verlag. Karl von Frisch kan siges at være en af pionererne inden for forskning i bidansen og dens kommunikative funktion, og hans forsøg har været skelsættende for forståelsen af biernes komplekse kommunikation.

runddansen, for da vil den kommunikerende bi ikke blive forstået af artsfællerne, og meddelelsen vil gå tabt. Derfor er “dyresprog” ikke sprog i lingvistisk forstand, men blot kommunikation.

Sprog er strukturer, hvis produkt er en konstruktion af lyde med indhold

§ 4 Som nævnt må en sprogbruger både tilegne sig sit modersmåls vokabular (eller i hvert fald dele af det) og dets grammatik for at kunne kombinere sprogets enkeltdele korrekt i henhold til normerne – hvis enkeltdelene kombineres forkert, risikerer kommunikationen at mislykkes. Grammatik er altså en væsentlig del af omgangsen med sprog og som sådan en af de strukturer, der anvendes, når sprog produceres og fortolkes. Grammatik er dog ikke den eneste struktur; også en semantisk og en pragmatisk struktur spiller ind. For at forklare strukturernes arbejdsområder og betydning for konstruktionen, kan man tage udgangspunkt i en konstruktion som:

Peter fik en hund

Den *grammatiske* struktur er ordningsprincippet, som sikrer, at ordene kommer i den rigtige rækkefølge i henhold til de danske grammatiske normer, således at en dansker har mulighed for at forstå indholdet eller betydningen af de lyde, som tilsammen udgør konstruktionen *Peter fik en hund*. Der er forskellige opfattelser af, hvilke roller den semantiske og den pragmatiske struktur spiller, men her præsenteres en af de mere gængse opfattelser. Den *semantiske* struktur vedrører konstruktionens betydning. Hvis vi ser på konstruktionen *Peter fik en hund*, så er begrebet ‘hund’ tvetydigt, for hvad er det egentlig, *Peter* får? Udtrykket *hund* kan bruges om *både* en pengeseddel med værdien 100 kroner *og* om et logrende og stærkt savlende animalsk væsen, der lejlighedsvis siger *VUF* (og kan lyde navnet Louis). Den semantiske struktur udgør konstruktionens mulige betydninger, mens den *pragmatiske* struktur markerer, hvilken af de mulige betydninger der er den “rigtige” betydning i den pågældende kontekst (= sproglige sammenhæng). Semantik vedrører således *sproglig betydning*, mens pragmatik vedrører *sproglig brug* eller *sprogbrugen i en kontekst*.

§ 5 Der er minimum tre strukturer i spil i en sproglig konstruktion, hvilket kan illustreres ved følgende model:

Grammatik	sproglig form
Semantik	sproglig betydning
Pragmatik	sproglig brug

Grammatik vedrører det sproglige udtryks form: selve lydene og normerne for, hvordan lydene kan forekomme i en sætning – dvs. ordenes rækkefølge, bøjninger osv. *Semantik* vedrører det sproglige udtryks betydning, dvs. hvilke mentale billeder en sprogbruger får, når han hører eller læser fx ordet *hund*. *Pragmatik* vedrører sprogbrug og sproglig sammenhæng; ved den pragmatiske analyse undersøges den

kontekst, som et sprogligt udtryk indgår i, for derved at afklare meningen med det givne sproglige udtryk.

Sprog produceres i en situation

§ 6 Det kan næppe komme som nogen overraskelse, at der er *tid, sted* og *personer* involveret i kommunikationssituationen – sprog bliver produceret i en situation af nogle mennesker, og det er af afgørende betydning for forståelsen af meddelelsen, hvem disse mennesker er, på hvilket tidspunkt de ytrer sig og til hvem. Hvis en sprogbruger siger: “Bølgerne gik højt i går”, så vil denne konstruktion betyde noget forskelligt afhængigt af, om den er blevet ytret af en sømand eller en politisk mødedeltager. Situationen er forskellig ved de to afsendere, og det har konsekvenser for, hvordan man som modtager skal forstå meddelelsens budskab.

Hvis man skal analysere og fortolke sprog fx i form af et litterært værk, gør man derfor klogt i at tage kommunikationssituationen i betragtning: Hvem er afsenderen, hvornår er litteraturen skrevet (og hvilken tid foregiver den at dække) osv. Dertil kommer, at man ved fx ældre tekster også med fordel kan tage højde for sproglige forandringer mellem afsendelses- og modtagelsestidspunktet, dvs. beskæftige sig med sproghistorien. Sproglige udtryk forandrer sig over tid. *Forfordeling* var tidligere ikke et spørgsmål om at sætte den forfordelte foran andre men derimod om det modsatte. *Forfordeling* er et såkaldt pendulord, der oprindeligt har haft én betydning, og denne betydning bliver stadig opfattet som den eneste korrekte betydning i en del af befolkningen, men i en anden del af befolkningen har ordet skiftet betydning (Hansen 1993: 80-88). Det er nødvendigt, at man tager højde for sådanne forandringer, hvis man vil forsøge at forstå et historisk værks meddelelse.

Hvad er så grammatik?

“Det er sprogets naturgivne bestemmelse at være middel og ikke maal, og kun ved et kunstgreb kan søgelyset rettes imod selve erkendelsesmidlet.”

(Hjelmslev 1943 (1993): 7)

§ 7 Sprog lader sig ikke uden videre undersøge og beskrive af en modersmålstalende. De fleste bruger blot sprog automatisk som middel til erkendelse eller til at fremsætte et budskab, og kun de færreste tænker på, hvordan det er bygget op. For at kunne beskrive sprog må man derfor, som Hjelmslev påpeger, gøre et kunstgreb – man må skaffe sig et redskab, hvormed man kan beskrive sprog og dermed blive en mere bevidst sprogbruger. Et af disse redskaber til sprogbeskrivelse er grammatik, og denne bog behandler en række af de grammatiske termer.

Andre synspunkter

§ 8 Grammatik er ikke bare grammatik – der er mange forskellige måder at bedrive grammatisk beskrivelse på. Helt overordnet kan man inddele tilgangene til grammatisk beskrivelse i to hovedområder, nemlig den deskriptive og den formelle beskrivelse.

§ 9 Den *deskriptive* tilgang til beskrivelsen af dansk ses brugt i de fleste skolebøger i folkeskolen og på ungdomsuddannelserne. Der er i disse bøger tale om sprogspecifikt orienterede beskrivelser, hvor fx dansk grammatik ikke i videre udstrækning sættes i forhold til andre sprogs grammatik, men beskrivelsens mål er alene de faktiske konstruktioner eller sproglige fænomener i dansk som et unikt sprog. Forhold, der ligger uden for de umiddelbart tilgængelige konstruktioner, berøres ikke, fordi deskriptivisten ikke arbejder ud fra en overordnet tese om, at der eksisterer underliggende sprogsystemer, der er universelle for alle sprog. Deskriptivistens mål er udelukkende at navngive de direkte observerbare sproglige størrelser vha. grammatiske begreber, som ikke behøver at være sat i forhold til andre grammatiske begreber.

§ 10 Et eksempel på en deskriptiv grammatikbog er bogen *Fra ord til sætning*, der er en introduktionsbog for gymnasieskolen. I denne bog defineres et verbum som:

“Et udsagnsord/verbum er et ord, som man kan sætte **jeg** eller **at** foran. I en sætning betegner udsagnsordet enten en **handling** eller en **tilstand**”.

(Milling, Nedergaard & Norsk 2004: 15)

Mange nikker måske genkendende til denne definition – det er den definition, som de fleste skoleelever eller elever ved ungdomsuddannelserne er blevet præsenteret for gennem de sidste mange år. Definitionen bygger alene på danske forhold, og den kan kun bruges til at finde de tempusbøjede verber og verber i infinitiv, mens verber i perfektum participium, præsens participium og imperativ ikke findes via denne definition.

§ 11 Dertil kommer, at definitionen i § 10 ikke tager højde for, at der er forskel på form og funktion. Betegnelsen *verbum* angiver, at der er tale om en ordklasse, mens betegnelsen *verbal* angiver, at der er tale om et sætningsled.³ Et verbal består af mindst ét verbum samt eventuelt andre typer af sproglige størrelser (jf. kapitel 5). Ordklassen *verbum* kan have forskellige ledfunktioner i en sætning, nemlig som et verbal eller som et adverbial:

Pia løb hen ad vejen
s v a-----⁴

Pia kom løbende hen ad vejen
s v a a-----

3 Denne distinktion ses også mellem *adverbium* – *adverbial* og *konjunktion* – *konjunktion*al.

4 Den stiplede linje angiver, at konstituenten består af mere end ét ord.

Et verbum kan desuden have adjektivisk funktion i en frase (jf. kapitel 5):

et halvt spist æble lå på bordet
s----- v a-----

§ 12 Et yderligere kritikpunkt til definitionen i § 10 er, at den kun kan bruges til at finde verber i danske sætninger, mens den ikke er velegnet, hvis man skal finde verber i andre sprogs sætninger, fx i tysk eller finsk. Hvis man præsenterede definitionen i en finsk oversættelse for en finstaltende, ville personen formodentlig ikke være i stand til at udpege verberne i en finsk tekst. Det gælder for de finske verber, at de bl.a. bøjes i person, hvilket ikke er tilfældet for dansk:

Singularis	1. person	<i>(minä) halua-n</i>	‘jeg ønsker’
	2. person	<i>(sinä) halua-t</i>	‘du ønsker’
	3. person	<i>(hän) halua-a</i>	‘han/hun ønsker’
Pluralis	1. person	<i>(me) halua-mme</i>	‘vi ønsker’
	2. person	<i>(te) halua-tte</i>	‘I ønsker’
	3. person	<i>(he) halua-vat</i>	‘de ønsker’

Endelsen *-t* angiver, at subjektet er 2. person, singularis, og fordi *-t* kun kan pege på et subjekt i 2. person, singularis, er det slet ikke nødvendigt at anføre pronominet (*sinä*) i en sætning – verbets form er nok til at udpege subjektet. Hvis man beder en finne om at finde verberne i en tekst, er det altså ikke nok for vedkommende at få at vide, at det er de ord, som man kan sætte *jeg* (eller *minä*) foran. Formen på de finske verber forandrer sig jo afhængigt af, hvad der er subjekt i sætningen. Dette er ikke tilfældet i dansk, hvor formen på verberne er den samme, uanset hvad der er subjekt. Derfor kan definitionen af verbet i *Fra ord til sætning* måske bruges til at finde nogle af verberne i en dansk tekst, men ikke i en finsk tekst.

Hvorfor nu denne interesse i at formulere definitioner af de grammatiske størrelser, som kan bruges i mere end ét sprog, eller som er universelle? Det skyldes grundlæggende, at denne grammatik har som hovedmål at sige noget om grammatik i almindelighed og dansk grammatik i særdeleshed. Hvis man vil sige noget almenlydig om sprog, er det nødvendigt at sammenligne observationer af ét sprog med observationer af andre sprog, for at man ad den vej kan sige, om observationen er en generel tendens ved sprog, eller om det blot gælder for det enkelte sprog. For at kunne sige noget alment om sprog kræves det derfor, at man arbejder ud fra en sammenhængende sprogteori, og at man sætter sine sproglige iagttagelser i forhold til denne. Dermed er vi på vej over i den anden tilgang til grammatik, nemlig formalismen.

§ 13 Den *formelle* tilgang til grammatik og sproglig beskrivelse tager kort fortalt sit udgangspunkt i en antagelse om, at der i alle sprog er underliggende systemer. Ifølge antagelsen dannes sætninger på samme måde i alle sprog; der er selvfølgelig

lydlige forskelle mellem sprog, men dét at kombinere lyde til ord og ord til sætninger er universelt. Grammatikken og de grammatiske begreber skal derfor defineres, så de er sammenhængende og modsigelsesfrie i mere end ét sprog. Det er ikke hensigtsmæssigt at definere et grammatisk begreb, så det kun er anvendeligt i fx dansk, for så dækker det jo ikke andre sprogs måder at lave sætninger på.

Det er denne grammatiks mål at definere de grammatiske begreber på en sådan måde, at de står i relation til hinanden, hvorved der dannes begrebsnetværk, der skal illustrere (nogle af) de mentale netværk og processer, der anvendes, når en sprogbruger producerer eller fortolker en sætning. Sigtet med denne grammatik er altså ikke kun at give et indblik i det danske sprog men tillige at give en basisviden til forståelse af sprog i almindelighed.